

הקונסוליה הבריטית בירושלים, 1858-1890*

מרדכי (מרק) טננבוים

הרקע

יסוד מוסד במדיניותה של בריטניה, ביחוד מאז חוזה ח'נכיאר אטכלה-סי בין רוסיה והאימפריה העות'מאנית, היתה הדוקטרינה שיש לשמור על עצמאותה ושלימותה של האימפריה העות'מאנית תוך עידוד ריפורמות פנימיות למטרה זו. דוקטרינה זו באה לידי ביטוי בדברי שר החוץ הבריטי פלמרסטון ביולי 1833 כי 'שלימותה ועצמאותה של האימפריה העות'מאנית הכרחיים לשמירת השקט, החופש ומאזן-הכוחות בשאר אירופה'.¹

דוקטרינה זאת היתה מעוגנת באינטרסים הצבאיים-המדיניים, הכלכליים והדתיים של בריטניה באימפריה העות'מאנית. האינטרס האסטרטגי נבע מרצונה של בריטניה לשמור על דרכי-התחבורה החיוניות שלה להודו.² באשר לאינטרס הכלכלי, הרי מאז שנות השלושים של המאה ה-17 ביקרו באימפריה העות'מאנית סוחרים בריטיים במספר גדל והולך וחזרו עם סיפורים נלהבים על האפשרויות הכלכליות הגדולות הטמונות בה לאימפריה הבריטית. הבריטים הכירו בחשיבותה הכלכלית של האימפריה העות'מאנית לגביהם בעקבות לחצם של סוחרים בריטיים על משרד החוץ בלונדון למנוע את אובדנו של השוק העות'מאני לטובת מעצמות זרות (האימפריה העות'מאנית היתה בשנים 1825-1855 מצרכניה הטובים של בריטניה).³

חוזה בלטה לימאן, שנחתם בין בריטניה והאימפריה העות'מאנית באוגוסט 1838 והעניק למסחר הבריטי חופש פעולה גמור בשטחי האימפריה העות'מאנית,⁴ היה מנקודת-ראות פוליטית חלק

* חיבור זה מבוסס בעיקרו על עבודת גמר לקראת התואר 'מוסמך למדעי הרוח', שנכתבה בהדרכת פרופ' משה מעוז בחוג להיסטוריה של ארצות האיסלאם באוניברסיטה העברית בתשל"ב. המחקר מתבסס על ספר הזכרונות של הקונסול פיץ, על ספר הזכרונות של אשתו ועל אוסף התעודות של חיימסון. אך מעל לכול עמד לרשותנו חומר ארכיוני ממדרגה ראשונה—יומן הקונסוליה הבריטית בירושלים בשנים 1849-1858 והתכתבות בין הקונסולים הבריטיים בירושלים לבין הנציגות הקונסולארית הבריטית בערי-החוף עכו, חיפה ויפו, המצויים בנגזר המדינה בירושלים. כדי להשלים מקורות ראשוניים אלה נעזרנו בהתכתבות בין הקונסולים בירושלים והממונה עליהם בלונדון, מסדרת FO 78/1605, FO 78/1929, FO 78/1979, FO 406/13, המצויה בארכיון ה-Public Record Office בלונדון.

1 H. Temperley, *England and the Near East—The Crimea*, London 1936, pp. 72-74. בעשורים האחרונים של המאה נשתנתה הגישה הבריטית לגבי שלימות האימפריה העות'מאנית.

2 G.L. Iseminger, 'The Old Turkish Hands—The British Levantine Consuls', *MEJ*, XXII (1968), p. 298

3 F.E. Bailey, 'The Economics of British Foreign Policy', *MEJ*, XIII (1940), pp. 453, 458, 460, 464

4 F.E. Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movement*, Cambridge, Mass. 1942, pp. 124-125

ממדיניות פלמרסטון, דהיינו—חיווק היחסים הכלכליים כהקדמה לשיתוף-פעולה פוליטי הדוק יותר, כדי לשמור על שלמותה של האימפריה העות'מאנית ועל עצמאותה מול המעצמות החפצות בהתפוררותה—בעיקר רוסיה.

בריטניה שאפה לחזק את השפעתה בקושטא כדי לבלום את התפשטות ההשפעה הצרפתית. שר החוץ הבריטי חשד, ללא ספק, בכוונותיה של צרפת בלבנט, וזאת—עקב ההשפעה הצרפתית ההולכת וגדלה על-ידי מוסדות דתיים, תרבותיים ומוסדות צדקה שונים של צרפת, שהיו פזורים ברחבי סוריה. בהקשר זה כדאי להדגיש כי צרפת חזקה במיוחד את קשריה עם המארוניים בלבנון והיא דרשה לעצמה—ואף קיבלה—את תפקיד המגן על האינטרסים הקתוליים באימפריה העות'מאנית.⁵

אולם מבלי להמעיט בחשש הבריטי מפני צרפת, כל אותן שנים נראתה בעיני פלמרסטון 'הסכנה הרוסית' הרבה יותר חמורה מבחינתה של בריטניה.⁶ רצונה של רוסיה שיכירו בה כמגינתם של היוונים-האורתודוקסים ברחבי האימפריה העות'מאנית, היה ידוע זה זמן רב, אבל נסיונותיה להחזיר את השפעתה ללבנט היו תופעה חדשה.⁷

בסוף 1834 החליט שר החוץ הבריטי להציב קונסול בריטי בארְרום, בצפון-מזרח אנאטוליה, שם כבר הוצב קונסול רוסי בדרגת גנרל ולהציב מחדש קונסול בחלב כדי להתמודד עם ההשפעה הרוסית ולהרחיב את רשת הקונסוליות הבריטיות באימפריה העות'מאנית.⁸ מיעוטם-ביחס של הנתינים הבריטיים—לפחות בתורכיה האסיאתית—לא השפיע על החלטה משרד החוץ להושיב ברחבי האימפריה העות'מאנית נציגים קונסולאריים במספר ניפר מסיבות פוליטיות.⁹

ממשלת בריטניה ראתה בריפורמות פנימיות באימפריה אמצעי לחיווקה ולהבטחת שלמותה ועצמאותה, והצבת הקונסולים נעשתה אפוא גם לשם פיקוח על הריפורמות. הקונסולים דיווחו לממונים עליהם בקושטא (השגריר הבריטי) ובלונדון (משרד החוץ) על ההתקדמות בביצוע הריפורמות. הבריטים היו משוכנעים גם כי הימצאותו של קונסול בריטי תמנע הישנותם של מעשי עוול כלפי נתינים עות'מאניים ונתינים זרים גם יחד. לקונסולים היתה גישה חופשית אל הפאשות ולכן יכלו לדווח על מעשי דיכוי ועוול ואף לפנות אל הממונים עליהם בקושטא ובלונדון כדי להביא להתערבותם.¹⁰ הקונסולים נועדו גם להרחיב את השפעתה של בריטניה ולשמור על האינטרסים שלה בפני השפעתם של הקונסולים הרוסיים והצרפתיים. מינוי קונסול בנחלאות הסולטן פירושו היה מעין הפגנה ואות-אזהרה שגם לבריטניה אינטרס במקום וכי על המעצמות המתחרות בה לדעת, שאין היא מוכנה לוותר על חלקה בהשפעה וכי היא עוקבת מקרוב אחרי הנעשה.

5 A.L. Tibawi, *A Modern History of Syria Including Lebanon and Palestine*, London 1969, p. 102 [להלן: טיבאוי, סוריה].

6 מ' ורטה, 'מדוע נוסדה הקונסוליה הבריטית בירושלים', ציון, כו (תשכ"א), עמ' 226–227, 229.

7 שם, עמ' 226.

8 שם, עמ' 227–230.

9 אסמינגר (לעיל, הערה 2), עמ' 306.

10 A. Cunningham, *The Early Correspondence of Richard Wood*, London 1966, p. 2

כדי להבין את מניעה של בריטניה להקים קונסוליה בירושלים, מן הראוי להזכיר את חשיבותה המיוחדת של סוריה לגביה. מקומה הגיאוגרפי עשה אותה למרכז של סחר המעבר (טרנזיט) בין ארצות אסיה, שטחי השלטון העות'מאני ומדינות אירופה. בייחוד רבה היתה חשיבותן של הערים דמשק וחלב. פעילותם של הסוחרים הבריטיים בסוריה נצטמצמה תחילה לאזורים הצפוניים ולמרכזם בחלב, שם ישב קונסול בריטי. אולם, התגברות המסחר תוך תחרות עם צרפת על השוק, הגבירה את התעניינותה של בריטניה; מוצרי טקסטיל בריטיים החלו לכבוש את השווקים בסוריה ותנועת האוניות הבריטיות בנמלי-סוריה גברה מאד, בעיקר בכירות.¹¹ סוריה מצדה ייצאה לאירופה כותנה גלמית, שמן-זית, משי, סבון, נירות, טבק, דונג, פירות מיובשים, אבטיחים וחיטה. בהקשר לחיטה יש לציין כי במיוחד גבר הביקוש בסוף שנות הארבעים של המאה. הקונסול הבריטי בירושלים ציין ב-1850, כי הארץ התרוקנה מחיטה בגלל הייצוא הרב לאירופה.¹² באמצע המאה הי"ט הפך גם נמל חיפה לנמל חשוב שממנו ייצאו לאירופה חיטה, שמן-זית וסבון.¹³ הדרישה לחיטה הסורית גברה יותר כשפסק יבוא החיטה מאיזור הים-השחור בעקבות מלחמת קרים. בצד העניין המסחרי הגדל והולך של בריטניה, היה גם האינטרס הדתי. במאה הי"ט הוקמו בבריטניה חברות מיסיונריות רבות ואשר שתיים מהן, ה-"Church Missionary Society", שנוסדה בשנת 1799, וה-"London Society for Promoting Christianity amongst the Jews", שנוסדה ב-1809,¹⁴ החלו לפעול בסוריה ובארץ-ישראל בקרב יהודים, נוצרים-מזרחיים וגם בקרב מוסלמים. שתי החברות המיסיונריות הללו מעוניינות היו במינויו של קונסול בריטי בירושלים כדי להבטיח לעצמן את הפריבילגיות שבהן זכו הכיתות הנוצריות האחרות בארץ-ישראל וכדי לזכות בהגנה בריטית רשמית מפני מעשי-הדיכוי של השלטונות. הן פנו למשרד החוץ הבריטי באמצעות אישים רבי השפעה, כמו הלורד אשלי, כדי להשפיע על פלמרסטון למנות קונסול בירושלים. גם יוזמי הבישופות האנגליקאנית בעיר, שהוקמה בשנת 1841 בעקבות יוזמתו של פרידריך ויליאם הרביעי, מלך פרוסיה, מתוך כוונה להבטיח את זכויות הפרוטסטנטים בארץ-ישראל (ולהרחיב את ההשפעה הפרוסית)¹⁵ מעוניינים היו בפתחת קונסוליה בריטית. הבישופות האנגליקאנית, שמומנה על-ידי פרוסיה ובריטניה, לחצה על משרד החוץ להקים קונסוליה בעיר, כי הבישוף היה מעוניין בקונסול שיוכל להגן עליו מפני השלטונות העות'מאניים.¹⁶

דעה מקובלת היא בהיסטוריוגרפיה יהודית וציונית, וגם אצל היסטוריונים בריטיים, כי מינויו של הקונסול הבריטי הראשון בארץ-ישראל נבע מהעניין שהיה לבריטניה ברווחתם של יהודי ארץ-ישראל ומהאדהדה לרעיון החזרתם של היהודים לארץ-ישראל מסיבות הומאניטאריות. יש אכן לזכור כי בחוגים אנגליקאניים רבים בבריטניה רעיון החזרת היהודים לארצם והגנת בריטניה עליהם

11 טיבאר, סוריה, עמ' 104. ב-1843 ביקרו בנמל בכירות 64 אוניות בריטיות נושאות מוצרי-טקסטיל.

12 Ch. Issawi (ed.), *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, Chicago 1966, p. 227

13 שם, עמ' 231.

14 A.L. Tibawi, *British Interests in Palestine, 1800-1901*, London 1964, pp. 2, 5

ארץ-ישראל].

15 שם, עמ' 34-35, 44-50, 54.

16 שם, עמ' 55.

באמצעות קונסול קשורים היו ברעיון מיסטי שבריטניה נבחרה על-ידי האל להחזרת היהודים לארץ-ישראל.¹⁷ לעומת זאת, יש היסטוריונים, כמו וֶרטה, הגורסים כי רעיון החזרת היהודים לארצם לא מילא תפקיד בשיקוליו של פלמרסטון.¹⁸ נראה כי המימד הדתי-הומאניטארי השתלב עם האינטרס המסחרי והפוליטי הצרוף של בריטניה. האינטרסים הצרפתיים והרוסיים נעזרו במאות אלפי יוונים אורתודוקסים ובמאות אלפי רומים-קתולים (כולל מארונים) בסוריה ובארץ-ישראל, והגיוני היה, שבריטניה תגיע למסקנה כי פרישת חסותה על קיבוץ דתי כלשהו בסוריה ובארץ-ישראל תסייע להשפעתה. בריטניה חיפשה נשוא לחסות ולהשפעה כמשקל נגד רוסיה וצרפת והאמינה כי האוכלוסיה היהודית תעניק לה יתד להשפעה באזור. הבריטים חשבו כי האוכלוסיה היהודית בחסות בריטניה שתמכה בסולטן העות'מאני תעזור למנוע את התפוררותה של האימפריה (היהודים יוכלו להביא לשגשוג הכלכלי שלה). אם תתפורר האימפריה בכל-זאת, הנה ייוותר לבריטניה מאחז של השפעתה וחסות על חלק מן האוכלוסיה, והיא תוכל לנצל עובדה זאת לטובתה.

הקמת הקונסוליה הבריטית בירושלים

בשנת 1853 מונה ריצ'רד פורסטון על-ידי 'חברת הלבנט' ('Levant Company') ומלכת בריטניה כקונסול בריטי ראשון באימפריה העות'מאנית. תחומי שיפוטו היו איזורי חלב, דמשק, עמאן, טריפולי וירושלים.¹⁹ מאז התפשט הנהוג של מינוי קונסולים במרכזים העירוניים המסחריים באימפריה, ורובם היו ממוצא בריטי. במקומות חשובים פחות ישבו תת-קונסולים בני המקום. הקונסולים והתת-קונסולים פעלו כמתווכים בין בעלי-האזניות לבין פקידי הנמל והמכס העות'מאניים. היה עליהם להגן על מסחר החברה ועל הסדר בין הנתינים הבריטיים במקום. כך דאגו לשמור על הפריבילגיות הבריטיות, שהוענקו על-ידי הסולטנים העות'מאניים בקפיטולאציות. המדינה הראשונה שפתחה קונסוליה בירושלים היתה צרפת. תפקידו של הקונסול הצרפתי הראשון הצטמצם בהגנה על הנזירים ותקופת שירותו לא היתה ארוכה.²⁰ בשנת 1834 עשתה בריטניה נסיון ראשון למנות נציגות קונסולאריה בירושלים. הקונסול הבריטי הכללי בסוריה, ג'ון ויליאם פרי פארן, שמקום מושבו היה בדמשק, הגיע באוקטובר אותה שנה לירושלים כדי ליישב סכסוך שפרץ בין נתינים בריטיים מצד אחד לבין השלטונות המקומיים ומנזר יווני מצד שני. נסיבות הביקור העמידוהו על הצורך למנות תת-קונסול בריטי בעיר. באיגרת לשר החוץ הדוכס מווליאנגטון כתב כי יש שתי משפחות בריטיות בירושלים וכי גדל מספר התיירים הבריטיים השוהה בעיר, וטוב שיהיה

17 C. Webster, *The Foreign Policy of Palmerstone, 1831-1841*, II, London 1951, p. 761

18 ורטה (לעיל, הערה 6), עמ' 224, 227-231, 236-237. לדעה דומה ראה גם: מ' אליאב, 'הקונסוליה הגרמנית בירושלים והיישוב היהודי במאה ה"ט', הציונות, מאסף לתולדות התנועה הציונית והישוב היהודי בא"י, בעריכת דניאל קארפי, חל-אביב 1970, עמ' 57.

19 A.C. Wood, *A History of the Levant Company*, London 1960, p. 115

20 R. Neuville, 'Heurs et Malheurs des Consuls de France a Jerusalem', *Journal of the Middle East Society*, I (1947), no. 2, pp. 10, 18. הקונסול נתמנה ביולי 1621. כל הקונסולים הצרפתיים בירושלים החזיקו מעמד זמן קצר בלבד, בגלל איבת התושבים המוסלמיים והתנגדות השלטונות העות'מאניים.

להם נציג רשמי של מדינתם בכל עת שיהיו זקוקים לסיועו אצל השלטונות. הוא גם הוסיף כי ירושלים הייתה 'העיר הראשה והגדולה בקצה הדרומי של סוריה ובקיץ האחרון אירעו בה ובסביבתה מאורעות בעלי חשיבות מדינית' (הכוונה ל'מרד הפלאחים') ועל כן רצוי שיהיה סוכן בריטי יעיל במקום, שיוכל לשלוח מידע חיוני לנציגים הבריטיים באיזור ולמשרד החוץ בלונדון.²¹ פאָרן הטיל את התפקיד על אדם בשם מאראד ואף פנה לאברהם פאשא, ששלט אז בסוריה ובארץ-ישראל, כדי לקבל רשות לכונן תת-קונסוליה בירושלים. פאָרן לא היה אהוד במשרד החוץ ושר החוץ הבריטי שאל בעצתו של הקונסול הבריטי הכללי במצרים, פטריק קמֶל. קמֶל לא השתכנע מנימוקיו של פאָרן, אך הקונסול בסוריה המשיך לטעון לנחיצותו הרבה של המינוי.²² פלמרסטון, שר החוץ החדש, היה פתוח יותר להצעותיו של פאָרן כדרך לבלום את ההשפעה הרוסית בארץ-ישראל; בסוף נובמבר 1836 הורה לקמֶל לבחור אדם מתאים לתפקיד. כיוון שלא הכיר מועמד מתאים, כתב קמֶל לפאָרן בדמשק ולקונסול הבריטי בבירות, ניבן מור, להציע מועמדים למשרה בירושלים. פאָרן לא ענה לקמֶל ואילו מור המליץ על ויליאם טאנר יאנג, עמו קשר קשרים עסקיים, תוך תקווה כי המינוי יסייע לעסקיהם המשותפים.²³ יאנג עצמו כתב לקמֶל בנדון והלה הביע את הסכמתו למינוי. אז שלח יאנג איגרת שבה ציין כי הוא סייר בסוריה ובארץ-ישראל וכי דע קצת ערבית.²⁴ ב-11 בנובמבר 1837 כתב פלמרסטון לשגריר בריטניה בקושטא, פונסונבי, כי ממשלת בריטניה רואה חשיבות במינוי קונסול בריטי בירושלים; השגריר עצמו פנה אל הסולטן והוחזרים לשם השגת הפירמאן הדרוש, תוך ציון העובדה כי נוסעים בריטיים התלוננו לעתים תכופות על היעדר קונסול בריטי בירושלים. ביולי 1838 הושג הפירמאן הדרוש.²⁵ ויאנג קיבל אפוא את המינוי של תת-קונסול בירושלים ב-19 בספטמבר 1838 במשכורת של 300 ליש"ט לשנה, עם רשות לעסוק במקום בענייני מסחר על חשבונו. ההיתר היקל על נטל ההוצאות של משרד החוץ ואפשר לתת-קונסול ליצור קשרים עם האוכלוסיה המקומית.²⁶

הקונסולים הבריטיים בירושלים

יאנג הגיע לירושלים בפברואר 1839²⁷ עם הוראות לאסוף ולהעביר למשרד החוץ נחונים על מצב המסחר, השייט והחקלאות בארץ-ישראל, וכן לפתח רגשי ידידות כלפי בריטניה בין תושבי הארץ.²⁸ סמכויותיו הורחבו מיד עם בואו לעיר כשג'והן בידנול, מזכירו הפרטי של שר החוץ, כתב לו ב-31 בינואר 1839 כי '... יהיה זה חלק מתפקידך כתת-קונסול בריטי בירושלים להעניק חסות

21 ורטה (לעיל, הערה 6), עמ' 218-219.

22 שם, עמ' 220-222.

23 שם, עמ' 228-230, 232.

24 שם, עמ' 233-234.

25 טיבאוי, ארץ-ישראל, עמ' 31, 33.

26 שם, עמ' 32; A.M. Hyamson, *The British Consulate in Jerusalem 1838-1914*, I, London 1939.

27 introduction, p. 9, n. 1 [להלן: חיימסון].

28 יומן רישום נתינים בריטיים 1838-1862, גנך המדינה בירושלים, חיק 8 [להלן: יומן רישום].

28 טיבאוי, ארץ-ישראל, שם.

ליהודים בכלל' ('to afford protection to the Jews generally'). כן נדרש בהודמנות הראשונה לדווח למשרד החוץ על מצבה הנוכחי של האוכלוסיה היהודית בארץ.²⁹ הדין-וחשבון הראשון של יאנג נכתב ב-19 באוגוסט 1839, ובו סיפר, בין היתר, על חוסר הביטחון בפאשאליק של ירושלים.³⁰ כל עוד שלט מחמד עלי בארץ-ישראל ובסוריה היה יאנג כפוף לקונסול הבריטי הכללי באלכסנדריה, ובסתיו 1840 תבעו ממנו השלטונות המצריים לעזוב את ירושלים בעקבות התערבותה של בריטניה לטובת העות'מאנים במאבק בין מחמד עלי והסולטן.³¹ עם סיום שלטון הכיבוש המצרי, היתה הקונסוליה כפופה לקונסול הבריטי הכללי בביירות.³²

יאנג, אשר ב-1841 הועלה לדרגת קונסול,³³ מילא את הוראות פלמרסטון להגן על נתינים בריטיים ועל בני-חסות יהודיים, ואף תמך ברעיון יישוב ארץ-ישראל על-ידי יהודים מסיבות פוליטיות ודתיות-אבנגליסטיות.³⁴ בראשית דרכו היה קנאי לעניין המיסיון ולתכנית להקים כנסיה פרוטסטנטית בארץ-ישראל; אולם כשנוכח לדעת כי המיסיונרים עלולים לסבכו בהתנגשות עם השלטונות, הפסיק את התמיכה בהם. מיד כשנפתחה הבישופות האנגליקאנית בירושלים, נוצר מתח בין הקונסול לבין הבישוף המומר אלכסנדר.³⁵ באוקטובר 1842 פרש יאנג ממשרתו ועזב את ירושלים. במקומו נתמנה, תחילה כקונסול בפועל, הנרי ניופולט, ששהה בירושלים עד אפריל 1846,³⁶ ואחר-כך ג'ימס פין.

ג'ימס פין, שהתמנה לתפקידו ב-25 בנובמבר 1845³⁷ הגיע לירושלים באפריל 1846³⁸ ובו שהה עד ראשית 1863.³⁹ פין, שהיה חבר ועדת המיסיון הבריטי, 'התכרה הלונדונית לקידום הוצרות בין היהודים', הוכיח עוד לפני בואו לארץ-ישראל התעניינות רבה ביהודים וכתב עליהם שני מחקרים.⁴⁰ אשתו היתה בתו של כומר ידוע ועזרה לבעלה בעבודתו.⁴¹ בפעילותו למען היהודים, חרג פין מההוראות שקיבל ממשרד החוץ הבריטי. הוא הגן עליהם מפני נגישות השלטונות העות'מאניים, חיפש ויזם תעסוקה עבורם. אהבתו ליהודים ואמונתו ביעודם לעתיד לבוא כאומה, הביאוהו לסייע להם במסירות רבה והוא אף זכה, לדבריו, לכינוי 'יהודי למחצה'. בין מפעליו החשובים היתה קניית

29 חיימסון, א, מבוא, עמ' 34; שם, עמ' 2.

30 ראה: FO 406/13, עמ' 411-412, מס' 373 (מס' 14) [להלן: דו"ח ראשון].

31 טיבאר, ארץ-ישראל, עמ' 37, 41.

32 שם, עמ' 51.

33 שם, עמ' 58. הוא חזר לירושלים בראשית 1842.

34 ראה, למשל: דו"ח ראשון, עמ' 412.

35 טיבאר, ארץ-ישראל, עמ' 36, 39, 55, 62.

36 יומן רישום.

37 חיימסון (לעיל, הערה 26), א, הקדמה, עמ' 9.

38 יומן רישום.

39 אהרון פירסט, ירושלים החדשה, ירושלים תש"ו, עמ' 4.

40 טיבאר, ארץ-ישראל, עמ' 122 והערה 2; פירסט, שם, עמ' 2.

41 אליזבת אנה פין ערכה את ספר זכרונותיו של בעלה: *Stirring Times*, I-II, London 1878 [להלן: פין]; היא גם

פרסמה ספר אוטוביוגרפיה: *Reminiscences of Mrs. Finn*, London [no date] [להלן: פין, זכרונות].

אדמה מחוץ לחומות ב-1852, כדי להרגיל צעירים יהודים לעבודה גופנית. המפעל נקרא 'כרם אברהם'.⁴²

לא מעטים האשימו את פין, כי פעילותו למען היהודים נבעה משאיפה מיסיונרית וכי השתמש בסמכותו הקונסולארית כדי לעשות נפשות לנצרות. ד"ר נוימן, שישב בירושלים בימי פין, כתב בין היתר כי פין הקים מספר מוסדות חסד כביכול בשביל יהודים שהיו מכוונים להמרה; הוא כינה 'מיסיונר תרוץ'.⁴³ העיתון היהודי הבריטי ה'ג'ואיש כרוניקל', שתקף את המיסיון בשנים 1861-1862 השמיע בין היתר דברים קשים נגד פין ופעילותו לניצור יהודים.⁴⁴ מנהיגי היישוב היהודי אסרו על היהודים לעבוד אצל פין ואף העמידו שומרים בשער יפו כדי למנוע יציאתם לעבודה של פועלים יהודים אצל הקונסול, בהאשימם אותו בכך שרצה לנצר יהודים.⁴⁵ גם הממונים על פין דנו בשאלה, אם היו לו כוונות מיסיונריות. כך, למשל, כתב הקונסול הבריטי הכללי בפועל בבירות, ניבן מור, לשר החוץ פלמרסטון ביולי 1849 בעניין קנאותו של פין בתחום ניצור היהודים.⁴⁶ אולם פין עצמו הכחיש בתוקף את הטענות שהוא מנצל את השפעתו כקונסול וטען כי 'אף פעם לא השתמשתי בהשפעה קונסולארית כאמצעי לניצור, או שיש לי כל כוונה לעשות זאת'.⁴⁷ בהזדמנות אחרת הדגיש בפני הממונים עליו:

תכלית המפעל ['כרם אברהם'] היתה להקל על המצוקה על-ידי עבודה הוגנת, אבל באותה שעה הושם לב לחרות השלמה ולחופש הדת של הפועלים . . . ואילו הרשה הקונסול הבריטי למיסיונרים . . . לבוא ולהטיף . . . היה לזה טעם לפגם של נסיון לנצר בני אדם נצרכים על-ידי שימוש בלתי הוגן בעוניים.⁴⁸

יש להסכים אפוא עם החוקר בן-ציון גת הטוען כי קשה להשיב בשלילה גמורה על השאלה אם היו לפין מטרות מיסיונריות ואין ספק כי היה מאושר אילו חדרו אל היהודים אמונות נוצריות.⁴⁹ לדברי אשתו, הקדיש פין את עצמו לעזרה למען כל הנענים והנדכאים, יהיו אשר יהיו, והיה מוכן לצאת בכל מזג-אוויר לעזרתו של נתין בריטי הזקוק לעזרה. כך, למשל, לא נרתע לרכוב מנצרת לירושלים במשך יומיים ומירושלים לעזה ביום אחד ולא נמנע מטיפול בפושעים קשוחים כדי לאסור אותם ולהענישם.⁵⁰

פין קיים מגע עם כל שכבות האוכלוסיה בארץ-ישראל, לא רק עם יהודים. מגע זה תרם לא מעט

42 פין, ב, עמ' 56. רבלין ראה בו ובאשתו 'חסידי אומות העולם', א"ב רבלין, ירושלים — תולדות היישוב העברי במאה התשע עשרה, תל-אביב 1966, עמ' 41.

43 ב' נוימן, עיר הקדש ויושבי בה, ירושלים 1949, עמ' 24.

44 ש' נהורן, 'אהבת ציון בין יהודי אנגליה מראשית השאלה המזרחית ועד לקונגרס ברלין, על-פי העתונות האנגלית היהודית', עבודת גמר באוניברסיטת תל-אביב, 1969, עמ' 151, הערה 19.

45 פין, ב, עמ' 36.

46 חיימסון, א, עמ' 119-120.

47 שם, עמ' 123-127.

48 פין, ב, עמ' 73.

49 בן-ציון גת, היישוב היהודי בא"י בשנות הת"ר-התרמ"א, 1840-1888, ירושלים 1963, עמ' 68.

50 פין, א, עמ' 26.

להגברת השפעתו. הוא היה אדם משכיל, בעל כשרון רב לשפות.⁵¹ ב-1848 הוא ייסד את 'החברה הספרותית הירושלמית' ('Jerusalem Literary Society'), אגודה פרוטסטאנטית שחבריה עסקו במחקר מדעי של ההיסטוריה, הנומיסמטיקה והלשון של ארץ-ישראל ואף הקימה גן-בוטני נסיוני, מוזיאון וספרייה.⁵² מבחינה כספית הסתבך פין: תכניותיו הפילאנטרופיות השונות היו מעבר לאמצעיו. הוא קיבל תרומות בצורה לא מסודרת ואף לקח הלוואות בריבית גבוהה ממלווים יהודים בירושלים. דומה כי סמך יתר על המידה על פקידיו שמעלו באמונו עד שלבסוף פשט את הרגל. מעניין לציין כי באיגרת ללואיס פארלי, החשב הכללי של 'בנק תורכיה' בקושטא, ציין פין ש'בירושלים כמעט כל העניינים הפינאנסיים היו מצויים בידי כמה חברות יהודיות שביצעו עסקות מסחריות בריבית עצומה'.⁵³ פין הסתבך גם במריבות עם הממונים עליו בשל חריגה מסמכויותיו, ובעיקר עם הבישוף גובאט, וכן הגיע לעימות עם רבני ירושלים שהתלוננו נגדו על התערבותו בענייניהם הפנימיים.⁵⁴ הסתבכויותיו הכספיות הניעו את משרד החוץ הבריטי להעבירו מתפקידו. להחלטה תרמה גם פנייתו של משה מונטיפיורי אשר כתב בנובמבר 1861 לשר החוץ כי קיבל מכתבים מירושלים נגד התערבות הקונסול בהליכים המשפטיים של יהודי העיר, וביקש להורות

גימס פין. מתוך ספר הזכרונות של גב' פין, עמ' 64

51 שם, עמ' 127-128; ב, עמ' 67. הוא ידע ערבית, תורכית, יידיש ועברית. הוא ציין כי 'במשרדנו הקונסולארי נשמעה העברית לעתים תכופות... לשון זו היתה האמצעי לסידור עסקות שונות בקונסוליה הבריטית'.
 52 טיבאוי, ארץ-ישראל, עמ' 124-126; פין, זכרונות, עמ' 93; טיבאוי, סוריה, עמ' 160.
 53 איגרת מ-13.1.1861 ב-FO 78/1605.
 54 טיבאוי, ארץ-ישראל, עמ' 123, 140-141.

גב: פיין, מתוך ספר זכרונותיה.
תמונת השער

לפיין להימנע מכך.⁵⁵ בספטמבר 1862 החליט משרד החוץ להעבירו לתפקיד אחר. פיין דחה את המינוי המוצע ופרש מן השירות הדיפלומאטי ביולי 1865. הוא מת בשנת 1872.⁵⁶ הקונסול הבריטי בפועל האחרון בירושלים, הוג', העריכו כך: 'אדם בעל הכרה דתית חזקה, גחלה אש למען הצדק ולמען השגת הצדק, בלתי נלאה וללא פחד'.⁵⁷ ואילו חיימסון אמר על פיין כי לא

55 חיימסון, א. עמ' 291-292.

56 טיבאוי, ארץ-ישראל, עמ' 138-140, 142.

57 W. Hough, 'History of the British Consulate in Jerusalem', *Middle East Society of Jerusalem*, I 57 (1946), no. 1, p. 7

היה איש סגל קונסולארי רגיל וכי רק הסימפטיה הגדולה שלו ליהודים הניעה אותו לשרת בתפקידו במשך שבע-עשרה שנים רצופות.⁵⁸

אחרי ג'ימס פין התמנה כקונסול בירושלים נואל טמפל מור, שהיה קודם-לכן קונסול בביירות. הוא נכנס לתפקידו ב-31 באוקטובר 1862 ושרת בו עד שנת 1890.⁵⁹ הקונסול מור, בניגוד ליאנג ולפין, לא היה מיסיונר ואף לא מגן נלהב על ה'יוקרה הבריטית', ביטוי שהיה שגור בפי קודמיו. מור היה אדם מאופק ונמנע מהסתבכויות, ועל-כן לא הקים לו אויבים בשום מחנה. הוא מילא אמנם את תפקידיו בהגנה על היהודים, אך ללא שאר-הרוח והמסירות של קודמיו. אגרותיו היו מעטות וקצרות בהרבה משל קודמיו והתעלמו כמעט כליל מענייני הבישופות והמיסיונים.⁶⁰ חשובה מכך היתה העובדה שהוא התעלם בהתכתבותו עם הממונים עליו מהפעילות הצרפתית והרוסית הגוברת בירושלים. אגרותיו יצרו בלונדון רושם של שקט ויציבות באיזור. כעבור שמונה שנים קדם בתפקידו והתמנה קונסול כללי בטריפולי.⁶¹

אנשי סגל הקונסוליה הבריטית בירושלים

לקונסול הבריטי, שדרגתו הוגדרה כשווה לדרגת הפאשא (ועל-כן לא רכב לפגוש פאשא חדש שהגיע לירושלים, כדי שהדבר לא יחשב כהכרה בכפיפות לפאשא) היה סגל עובדים שעזר לו במילוי תפקידו.

לקונסול פין היה עוזר ראשון במעלה א"ת רוג'רס, ששרת בתפקיד השנסליה (Chencéllière) עד שנת 1853, עת מונה לתת-קונסול בחיפה. רוג'רס יצא בשליחות פין וערך סיורים ברחבי הארץ.⁶² כשסיים רוג'רס את תפקידו, גדל עומס העבודה המשרדית על פין אך משכורתו לא אפרשה לו תחילה להחזיק שנסליה חדש; רק לאחר ארבע שנים מונה שנסליה חדש בשם קרנטהווייט.⁶³ בשירותו של הקונסול הבריטי עבדו דראגומאנים (מתורגמנים), ילידי האימפריה העות'מאנית, שכן בריטים וזרים אחרים לא ידעו בדרך-כלל תורכית וערבית, ההכרחיות לעבודה זו. לרשותו של הקונסול פין עמדו דראגומאן לעברית ודראגומאן לערבית.⁶⁴ הדראגומאנים עסקו, פרט לתרגום, גם בשליחויות שונות.⁶⁵ בסגל הקונסוליה נכללו גם הקואסים, משמר אישי ו'נדרמים של הקונסול. אלה היו מוסלמים שהותר להם לשאת נשק-חרב ואקדחים ואשר הלכו לפני הקונסול. מספרם של הקואסים היה שניים, ארבעה או חמישה. לדברי פין היו הקואסים שלו נאמנים מאד.⁶⁶ גם הם יצאו לביצוע שליחויות שונות עבור הקונסולים, כמו העברת דואר.⁶⁷

58 חיימסון, א, מבוא, עמ' 38, 40. 59 שם, מבוא, עמ' 17.

60 טיבאר, ארץ-ישראל, עמ' 151, 153, 193; גח (לעיל, הערה 49), עמ' 90. 61 שם, עמ' 211.

62 פין, א, עמ' 92. פרטים על שליחותיו של רוג'רס ראה: יומן משרדי של הקונסוליה הבריטית בירושלים, יולי 1849-נובמבר 1858. חיק מס' 1, גנוך המדינה בירושלים, 8.11.1853; [להלן: התכתבות נציגים]; יומן הקונסוליה, 6.2.1850; 20.11.1849. [להלן: יומן הקונסוליה].

63 על מינויו ופעילותו ראה: יומן הקונסוליה, 23.3.1857; 3.4.1857.

64 פין, א, עמ' 93, 98; פין, זכרונות, עמ' 51.

65 ראה, למשל: העחקי מכתבי הקונסול בירושלים או תמצית לנציגים בצידוק, יפו, עכו וחיפה, חיק מס' 14, גנוך המדינה בירושלים, איגרת 7 מ-8.11.1853. [להלן: התכתבות נציגים]; יומן הקונסוליה, 3.12.1857; 5-31.5.1858.

66 פין, א, עמ' 94-95; פין, זכרונות, עמ' 50.

67 על שליחויות הקואסים ראה: יומן הקונסוליה, 2.3.1854; 8.1.1855; 15.1.1858; 12.8.1858; 24.9.1858.

תפקידו ותחומי פעילותו של הקונסול הבריטי בירושלים
ויחסיו עם האוכלוסייה
תחומי פעילותו ותפקידו של הקונסול הבריטי בירושלים היו רבים ומגוונים. להלן נמנה את
העיקריים שבהם.

א. הגנה ועזרה לנתינים בריטיים

1. דאגה לנתינים - תושבים. זכות ההגנה על נתינים בריטיים באימפריה העות'מאנית ניתנה לקונסולים על-פי הסכמי הקפיטולאציות מהשנים 1580 ו-1676. עם מינויו של יאנג כתת-קונסול בירושלים, הורה לו פטריק קמבל, הקונסול הכללי באלכסנדריה, ב-21 בנובמבר 1838, לפנות אל המושל הכללי של סוריה בדמשק במקרה של פגיעה חמורה בנתינים בריטיים ולדאוג שהאחראים יענשו והנפגעים יקבלו פיצוי.⁶⁸ נתינים בריטיים מעטים התגוררו בארץ-ישראל. על-פי הנרי אָלוט, שגריר בריטניה בקושטא (1867-1877) התגוררו ברחבי האימפריה כולה רק 551 נתינים-תושבים בריטיים.⁶⁹ ב-1862 מנו בכל ארץ-ישראל 171 נפש, ומתוכם ישבו 152 בירושלים.⁷⁰ ב-1872 התגוררו בעיר נתינים בריטיים.⁷¹

הקונסוליות הנהיגו שני סוגי הגנה—לנתינים (Sujets) ולבני-חסות (Protégés). הנתינים היו בעלי דרכונים תקפים מארץ מוצאם; ליוצאי חלציהם ולבני-החסות לא היתה אמנם נתינות אך הם יכלו להוכיח שבעבר היו נתינים של מעצמה אירופית כלשהי ואיבדו את נתינותם. מרגע שקונסוליה מסוימת קיבלה על עצמה הגנה על אנשים, היא לא הבחינה בין בני-חסות ונתינים. אף-על-פי כן, לא תמיד הסכימה הקונסוליה לקבל אנשים תחת חסותה. בשנת 1872 היו תחת חסותה של הקונסוליה בירושלים 720 נפש להם סיפקה הגנה ועזרה.⁷² יומן הקונסוליה בירושלים משקף יפה את העובדה שהנתינים הבריטיים שבאו במגע עם הקונסול פין לא היו רק ילידי בריטניה אלא גם ילידי האימפריה הבריטית ממקומות כגון הודו, האיטי, האיים היוניים, גיברלטר ומלטה, להם העניק דרכונים או סיוע משפטי וחומרי.⁷³ הקונסול הבריטי צריך היה לדאוג לנתינים ולבני-החסות, ויומני הקונסוליה מביאים אמנם מקרים רבים המוכיחים כי לא התרשל בתפקידו זה. אחד המקרים הבולטים בהם טיפל פין היה היעלמה של נתינה בריטית בשם קריסי, בספטמבר 1858. הקונסול ביקש את עזרת הפאשא ועסק בחיפושים נרחבים אחריה בירושלים ובכפרי הסביבה עד שנתגלה דבר הירצחה. הקונסול תבע מהפאשא להקים ועדת-חקירה וניהל חיפושים בכפרים אחרי רוצחה;
כתוצאה מכך נאסר אחד מרוצחיה.⁷⁴

68 חיימסון, א, עמ' 3.

69 אסמינגר (לעיל, הערה 2), עמ' 308.

70 יומן רישום.

71 אליאב (לעיל, הערה 18), עמ' 64.

72 שם.

73 ראה, למשל: יומן הקונסוליה, 16.12.1852; 2.10.1854; 10.8.1856; 23.2.1857; 23.3.1858.

74 שם, 8.9.1858-11, 13; 22.10.58; 13.11.58; 21.11.58. דוגמאות נוספות לטיפול הקונסול ראה: שם, 12.5.1854.

8.10.1856

הקואס של הבישוף
בלית,
R. Blyth, מתוך: 1887
*When We Lived in
Jerusalem*, London 1927, p.
164

הקונסול בירושלים קיים מגע שוטף עם הנתינים הבריטיים ובני-החסות גם בעניינים אחרים. כך, למשל, כתב לרוג'רס בחיפה שעליו להודיע לכל הסוחרים הבריטיים או הנמצאים בחסות בריטית שעליהם לשלם את תשלומי המכס שנדרשו מהם וכי על רוג'רס לפשר ביניהם ובין הנהלת המכס במקרה שיתגלעו סכסוכים.⁷⁵ פיץ השתדל לערוך מעקב אחרי הנתינים הבריטיים בארץ-ישראל. על

75 התכתבות נציגים, איגרת 7, מ-27.7.1853, מירושלים לרוג'רס. השווה גם: שם, איגרת 13, מ-22.11.1853.

הנתינים שהגיעו לארץ היה להירשם בקונסוליה, אולם כיוון שהיו כאלה שהתרשלו פנה הקונסול למנזרים, כגון זה שבהר הכרמל, שם התגוררו נתינים בריטיים, כדי לרשום אותם בספר הקונסוליה.⁷⁶ כן הודיע פין לכל בתי-המלון בירושלים על צו מלכותי בריטי לפיו היה על כל הנתינים הבריטיים להתייצב בקונסוליה הבריטית.⁷⁷ אכן, נראה כי הנתינים הבריטיים בארץ-ישראל חשו עצמם בטוחים במידה רבה מפגיעות האוכלוסיה המוסלמית ומעושי על-ידי השלטונות העות'מאניים. אשת פין אף הגזימה כשטענה כי הנתינים הבריטיים נהנו מחסינות מוחלטת וכי חיייהם בירושלים היו בטוחים יותר מאשר בבריטניה.⁷⁸ פין עצמו הדגיש כי אמצעי ההגנה על הנתינים היו בעיקר מוראליים,^{78א} אך יש לזכור כי פין ומור לא נרתעו מלבקש הופעת אוניות-מלחמה בריטיות במימי ארץ-ישראל בעתות מתח.⁷⁹

גם יורשו של פין, הקונסול מור, לא הוניה את האינטרסים של הנתינים הבריטיים, ובנובמבר 1868 כתב לתת-הקונסול הבריטי ביפו, ח'יאט, כי בעקבות קבלת החוק שהתיר לזרים להחזיק בנכסי דלא-ניידי באימפריה העות'מאנית, זכאים נתינים בריטיים לנצל היתר זה.⁸⁰ בשנת 1871 קיבל מור מכתב מהשגרירות בקושטא ובו הוראת הווזיר הגדול למושל הכללי של סוריה, כי השלטונות העות'מאניים לא ינקטו פעולה כלפי נתינים בריטיים ללא הודעה מראש לקונסול הבריטי במקום.⁸¹

2. עזרה לתיירים ועולי-רגל בריטיים. רוב הנתינים הבריטיים שעמם באו הקונסולים השונים במגע היו תיירים-נוסעים שביקרו בארץ-ישראל. פין העריך בשנות החמישים את מספר עולי-הרגל הנוצריים מדי שנה ביותר מ-5000.⁸² באמצע שנות החששים של המאה הגיע מספרם של עולי-הרגל הנוצריים לארץ-ישראל לארבעה-עשר אלף.⁸³ רובם של הנוסעים ועולי-הרגל הגיעו לירושלים, בעיקר בזמן חג-הפסחא. רבים היו גם עולי-רגל מוסלמיים-הרדיים נתיני בריטניה, שנהרו לירושלים, כי היה זה נוהג מקובל שלאחר החג' ערך המוסלם ביקור בירושלים. הנוסעים ועולי-הרגל נזקקו לשירותו של הקונסול הבריטי, שדאג להסדר-הנסיעה ולהבטחת-מעברם בשלום בשטחים של שבטי הבדווים. הקונסול הגיע להסכמים עם שייח'ים שונים להבטחת בטחונם של התיירים הבריטיים, שנהגו לבקר ביס-המלח ובחלקים אחרים של עבר-הירדן המזרחי, שנמצאו בשליטתם של הבדווים. כן חתם הקונסול הסכמים עם שייח'ים שונים בדבר

76 יומן הקונסוליה, 14.3.1855. כל הנתינים הבריטיים שהגיעו לגור בארץ-ישראל נרשמו ביומן רישום הנתינים הבריטיים.

77 יומן הקונסוליה, 19.6.1856.

78 פין, זכרונות, עמ' 75; פין, א, עמ' 269. פין נהג לבקר את הפאשא ולהזהירו כי אין לפגוע בנתינים בריטיים.

78א פין, שם.

79 טיבאוי, ארץ-ישראל, עמ' 154; טיבאוי, סוריה, עמ' 116.

80 התכתבות נציגים, איגרת 6, מירושלים ליפו בתאריך 25.11.1868.

81 חיימסון, ב, עמ' 368.

82 עסאוי (לעיל, הערה 12), עמ' 209.

83 טיבאוי, סוריה, עמ' 188.

אספקת שירותי ליווי לתיירים לג'רש, לעמאן ולפטרה תמורת תשלום קבוע.⁸⁴ אף-על-פי כן אירעו מספר מקרי שוד באזורים אלה, ועל הקונסול היה לפעול לתיקון העוול.⁸⁵ בימי כהונתו של מור הגיעה לארץ-ישראל משלחת של 'קרן חקר ארץ-ישראל' (Palestine Exploration Fund), כדי לערוך סקרים באזורים שממערב לירדן. המשלחת, בראשות קונרד וקיצ'נר, הותקפה על-ידי בדווים ואיכרים באיזור צפת, ומור הביא למינוי ועדה מיוחדת לשיפוט הפורעים.⁸⁶ הקונסולים הבריטיים קיימו יחסים הדוקים עם התיירים הבריטיים ונהגו ללוות אחדים מהם בביקוריהם במקומות שונים,⁸⁷ ובעיקר נהגו לארח בקביעות תיירים ונתינים בריטיים מקומיים.⁸⁸

3. עזרה לתיירים בריטיים רמי-מ-ע-ל-ה. הקונסולים אירחו בירושלים אישים בריטיים רמי-מעלה, שהגיעו לארץ-ישראל, טיפלו בהסדרי הנסיעה שלהם והגישו להם שירותים שונים. מיומני הקונסוליה עולים השירותים שהעניקה הקונסוליה בירושלים לאישים שונים, כגון השגריר בקושטא, מדינאים בריטיים חשובים, ועוד. כך, למשל, ביקר ב-1861 הנסיך אלפרד, ופין ליווה אותו לנצרת;⁸⁹ במארס 1862 הגיע לארץ-ישראל הנסיך מולס (שהיה אחר-כך לאדוארד השביעי) בספינה מלכותית, פין יצא לפגוש אותו ברמלה וערך לו מסיבה בירושלים.⁹⁰

4. הקשרים עם משה מונטיפיורי. בעת ביקורו בארץ-ישראל נמצא משה מונטיפיורי במגע מתמיד עם הקונסולים הבריטיים. ב-1889 שיגר מונטיפיורי מכתב מצפת לתת-הקונסול יאנג ובו ביקש לברר את אמיתותה של השמועה בדבר מגיפת דֶבֶר שפרצה בירושלים. יאנג אישר את השמועה במכתב שנשלח למונטיפיורי לטבריה.⁹¹ כשהגיע מונטיפיורי לירושלים, ב-7 ביוני 1839, באו יאנג ואשתו לבקרו וכעבור ארבעה ימים החזירו להם בני-הזוג מונטיפיורי ביקור.⁹² מונטיפיורי דן עם יאנג בשאלת העסקתם של יהודים בעבודות חקלאיות ויאנג חיווה את דעתו כי רצוי שהדבר לא יעשה בקנה-מידה גדול, כדי לא לעורר חשד בלב הסולטן העות'מאני.⁹³ בעת ביקורו השלישי בארץ-ישראל, ליווה הקונסול פין את מונטיפיורי ואת מלווהו, הקולונל ג'ון גאולר, לפאשא של ירושלים בסוף יולי 1849.⁹⁴ בביקורו בירושלים ב-1855, יצא מונטיפיורי

84 פריטם על מגעים והסכמים עם שייח'ים בדווים ראה: יומן הקונסוליה, 13.10.1853; 11-10.1854; 3.5.1855; 7.5.1857; 30.4.1857; 12.2.1858; 4.5.1858.

85 פין, זכרונות, עמ' 68.

86 P. Magnus, *Kitchener – Portrait of an Imperialist*, London 1964, pp. 14–17; 199–198. איגרת הקונסול מור מ-1.10.1875, בהתכתבות נציגים.

87 ראה, למשל: יומן הקונסוליה, 18.10.1853; פין, ב, עמ' 173–174.

88 פין, זכרונות, עמ' 66–67.

89 איגרת מ-23.1.1861 ב-FO 78/1605.

90 טיבאוי, ארץ-ישראל, עמ' 139.

91 א' יערי, מסעות א"י, תל-אביב 1946, עמ' 556, 564; א"ו רבינוביץ, תולדות היהודים בא"י, יפו תרפ"א, עמ' 149.

92 יערי, שם, עמ' 566, 571.

93 א' הלוי, ספרי הזכרונות לסיר משה מונטיפיורי ורעותו יהודית, ורשה 1898, עמ' 69.

94 חיימסקן, א, עמ' 130.

הנסיך מוולס (לימים אדוארד השביעי) בעת ביקורו בארץ בשנת 1862. מתוך ספר הזכרונות של

גב' פין, עמ' 236

בחברת פין לחפש בירושלים מגרש מתאים להקמת בית-חולים יהודי ובית-ספר יהודי.⁹⁵ באותו ביקור ציווה פין לאסור יהודי נתין רוסיה שהטיח דברי-עלבון במונטיפיורי. האיש שוחרר רק לבקשת מונטיפיורי עצמו.⁹⁶ גם כשעזב מונטיפיורי את ירושלים, המשיך פין להגן על ענייניו והצליח להשיג בסוף 1859 צו זירי מהשגרירות הבריטית בקושטא, שהתיר הקמתם של הבניינים מחוץ לחומות, אותם יזם מונטיפיורי למטרות צדקה עבור יהודים.⁹⁷ מונטיפיורי המשיך במגעיו גם עם הקונסול מור ובמסעו החדש ב-1866 קיבל סיוע מצד קונסול זה, שדאג להסדר-הנסיעה שלו ולבטחונו האישי.⁹⁸ אין ספק אפוא, כי העזרה שקיבל מן הקונסולים הבריטיים במקום, סייעה לא מעט למונטיפיורי בפעילותו.

ב. שיפוט נתינים בריטיים

על-פי הסכמי הקאפיטולאציות בין 'השער העליון' ומדינות זרות, הותרה זכותם של נתינים זרים שחיו באימפריה העות'מאנית להישפט על-פי חוקיהם שלהם—בעניינים אזרחיים ופליליים כאחד. לקונסולים הבריטיים היתה אפוא סמכות שיפוטית כלפי נתינים בריטיים בכל עניין, ורק מקרה פלילי הקשור בעונש-מוות הועבר לטיפולו של בית-הדין הבריטי במלטה. הקונסולים שפטו במקרים רבים של סכסוכים שהתגלעו בין נתינים בריטיים לבין עצמם. במקרה של סכסוך בין נתין בריטי ונתין עות'מאני היה הקונסול או נציגו נוכחים בבית-הדין העות'מאני וזכותם היתה לחקור את העדים ואף לערער על פסק-הדין. הקונסול היה מוסמך גם להוציא את פסק-הדין אל הפועל. יומן הקונסוליה מלמד על מקרים רבים בהם טיפל הקונסול בסכסוכים מעין זה.⁹⁹ ראוי לציין כי באימפריה העות'מאנית אסור היה לאסור נתין זר שרצה, ללא היתר הקונסול שלו. מכאן שסמכויות השיפוט של הקונסולים העניקו להם השפעה רבה באימפריה העות'מאנית ואין פלא שהעות'מאנים רצו בביטולו של המשפט הקונסולארי, שפן ראו בו פגיעה בזכויותיהם הריבוניות. הקונסול פין ציין את השחיתות הרבה בבתי-המשפט העות'מאניים כסיבת ההכרח בהמשך השיפוט הקונסולארי, אשר לדעתו היה ערובה יחידה להגנת האירופים באימפריה.¹⁰⁰ לעומתו סבר הקונסול פארלי כי היה צורך לערוך שינויים בזכויות השיפוט הקונסולארי, שפן הרחבת סמכויות הקונסולים פגעה בסמכויות העות'מאניות ושיתקה את ידי השלטונות.¹⁰¹

ג. דיווח על המצב בארץ-ישראל

המדיניות הבריטית באימפריה העות'מאנית עוצבה במידה רבה על-ידי המידע שסופק על-ידי הקונסולים. ללא אינפורמציה מהימנה מן הקונסולים המקומיים היה השגריר הבריטי בקושטא

95 פין, ב, עמ' 338–339.

96 יומן הקונסוליה, 1855.7–6.

97 חיימסק, א, עמ' 261–267.

98 פין, ב, עמ' 338–339. באיגרת ממאי 1875 ממשרד החוץ בלונדון נתבקש מור לסייע בידי מונטיפיורי. ראה: חיימסק, ב, עמ' 399.

99 ראה, למשל: יומן הקונסוליה, 1851.9.18; 1852.7.7; 1854.6.21; 1855.5.30; 1855.8.4.

100 פין, א, עמ' 91.

101 J.L. Forley, *Modern Turkey*, London 1872, pp. 170–171, 174 101

מתקשה לבצע את תפקידו כראוי. מתוך הדיווחים שנשלחו מן הקונסולים הבריטיים בירושלים אל הממונים עליהם ניתן ללמוד על קיומם של שני סוגי אגרות: (א) אגרות קונסולאריות הדנות בעניינים כלליים מהנעשה בתחומי שיפוטה של הקונסוליה; (ב) אגרות מדיניות, שעניינן נושאים בעלי אופי מדיני.

היבט חשוב של המידע הקונסולארי היה הדיווח על ביצוע הריפורמות באימפריה העות'מאנית ולמעשה הוטל על הקונסולים לפקח על ביצוען.¹⁰² בשנת 1860, ערב המאורעות בסוריה ובלבנון, שלח השגריר הבריטי בבירה העות'מאנית, הנרי בולור, שאלון לכל אחד מהנציגים הקונסולאריים הבריטיים בלבנט כדי לבדוק אם בוצעו ריפורמות הח'טי המאיון ואם הנוצרים ממשיכים לסבול דיכוי ועושיק.¹⁰³ כך פנה בית-הנבחרים הבריטי בשנת 1876 לקונסולים בלבנט לדווח על התקדמות ביצוע הריפורמות.¹⁰⁴

תחום אחר של הדיווח הקונסולארי היה בעניינים צבאיים. הקונסולים סיפקו מידע על תנועת אוניות-המלחמה של ציים שונים מול חופי היס-התיכון. הקונסולים גם דיווחו על ההתפתחויות הכלכליות באיזור, כמו, למשל, על מצב היבולים השונים ועל המחירים בארץ-ישראל. פין סקר לעתים מזומנות את המצב הכלכלי בירושלים ובאגרת אחת דן, למשל, במצב האשראי המסחרי בעיר והמליץ על הקמת סניף של 'בנק תורכיה' בירושלים כדי להקטין את הריבית ולהביא להחייאת האשראי והמסחר.¹⁰⁵ הקונסול מור נתבקש על-ידי השגריר הבריטי בקושטא, הלורד לאיונס, לספק מידע על דפוסי המסוי, גודלה הממוצע של אדמת הפלאח וחוות דעת על האפשרות לישם את העיקרון של סחר חופשי באיזור.¹⁰⁶ הקונסולים ערכו מדי שנה דין-וחשבון על מצב הסחר בארץ-ישראל.

הקונסולים נדרשו גם לספק מידע בנושאים כלליים; ב-31 בינואר 1839 הורה פלמרסטון ליאנג לדווח על מצבם של יהודי ארץ-ישראל.¹⁰⁷ באוגוסט 1839 ובנובמבר 1840 דיווח יאנג לשר החוץ על המצב הכללי בארץ-ישראל, על ה'תוהו ובוהו' כדבריו, על התמרדות הפלאחים והשייח'ים ועל אי-הביטחון הכללי. כן דיווח על בלימת מגיפה.¹⁰⁸ פין נתבקש לעקוב אחרי ההתפתחויות בסכסוך על המקומות-הקדושים בירושלים בין היוונים-האורתודוקסים והקתולים, אך נאסר עליו להתערב בעצמו בסכסוך.¹⁰⁹ על-פי ספר זכרונותיו, שלח פין בשנים 1853-1856-761 אגרות ללונדון, קושטא וביירות.¹¹⁰

הקונסולים הבריטיים נהגו לעשות 'סיבובים' שנתיים באזורים שונים, בהתאם לתקנה של משרד

102 פין, א, עמ' 189-190.

103 אסמינגר (לעיל, הערה 2), עמ' 299.

104 שם.

105 איגרת מ-13.1.1861 ב-FO 78/1605

106 התכתבות נציגים, איגרת 6, מ-8.6.1867.

107 חיימסקי, א, עמ' 2-3.

108 דו"ח ראשון, עמ' 411; איגרת 515, מ-25.11.1840 ב-FO 406/13

109 פין, א, עמ' 151.

110 שם, עמ' 98.

החוץ הבריטי.¹¹¹ סיורים אלה עזרו להם במילוי משימות הדיווח. אם נכונים דברי פין, הרי הקונסוליה הבריטית היתה מעודכנת יותר מן השלטונות המקומיים.¹¹²

ד. הגנה ועזרה קונסולארית לפרוטסטאנטים,

למיסיונרים הפרוטסטאנטיים ולבישופות האנגליקאנית

הקהילה הפרוטסטאנטית הקטנה בארץ-ישראל, שהוכרה ב-1850 על-ידי השלטונות העות'מאניים כמילת, סבלה מרדיפות הן מצד האוכלוסיה המוסלמית והן מצד הכיתות הנוצריות האחרות. פין פעל רבות להגן על הפרוטסטאנטים והתערב להגנתה בנצרת, בשכם ובמקומות אחרים.¹¹³ הקונסול הבריטי העניק גם הגנה למיסיונרים הפרוטסטאנטיים שפעלו בארץ. יאנג קינא תחילה לעניין המיסיונרי ותמך בצורה נלהבת בפעולתם של המיסיונרים הפרוטסטאנטים; אולם כאשר ראה שהדבר עלול לסככו בסכסוך עם השלטונות המקומיים, פנה התלהבותו הקודמת, אם לא הפכה לאיבה ממש.¹¹⁴ פין הגיע לקרע עם המיסיון¹¹⁵ בגלל האינטרסים המנוגדים של שני הצדדים, שעסקו באותם תחומי פעילות (צדקה וחינוך), והן בשל התנגדות פין לפעילות מיסיונרית בקרב הפועלים היהודים שעבדו באדמותיו. מור נמנע מלהסתבך עם המיסיונרים הפרוטסטאנטיים.¹¹⁶ היחסים של הקונסוליה עם הבישופות האנגליקאנית בירושלים הגיעו בזמן יאנג למשבר (ב-1842) עקב סכסוך בקשר לסמכות שיפוטית.¹¹⁷ גם הקונסול פין, שדאג לדבריו לאינטרסים של הבישוף האנגליקאני,¹¹⁸ הסתכסך קשות עם הבישוף האנגליקאני גובאט בשנים 1857-1858.¹¹⁹ ב-28 באפריל 1859 קיבל איגרת חריפה משר החוץ מלמסבורי, שחבע ממנו להפסיק התערבותו בענייני הבישופות. פין צייט.¹²⁰ מסתבר כי הקונסוליה לא עזרה רבות לפעולות המיסיונרים, אך נחנה סיוע רב ערך לפרוטסטאנטים המקומיים, שנרדפו על-ידי האוכלוסיה המקומית ועל-ידי השלטונות. הקונסוליה הבריטית היתה גם כתובת למבקשי הגנה ועזרה מתוך האוכלוסיה המוסלמית המקומית. מיומן הקונסוליה למדים על פניות רבות מצד אוכלוסיה ערבית אל הקונסול בעניין מעשי עוול ועריצות מצד השלטונות העות'מאניים.¹²¹ פין קיים מגעים עם אישים מוסלמיים נכבדים ועם מנהיגים מקומיים, וערך אצלם ביקורים רבים.¹²² חשיבות מרכזית בפעילות הקונסוליה בירושלים היו מגעיה עם הפאשות. בשנת 1854 הפכה ירושלים לאיאלת, פרובינציה שבראשה פאשא בעל שלושה זנבות, הכפוף לקושטא. חוסר-הביטחון

111 על 'סיכוב' שנתי כזה ראה: יומן הקונסוליה, 14.9.1855; 23.10.55.

112 פין, ב, עמ' 219.

113 שם, א, עמ' 150-152, 158; התכתבות נציגים, איגרת 7, מ-8.11.1853.

114 טיבאוי. ארץ-ישראל, עמ' 36, 39, 62.

115 שם, עמ' 128, 132.

116 שם, עמ' 211.

117 שם, עמ' 63-64.

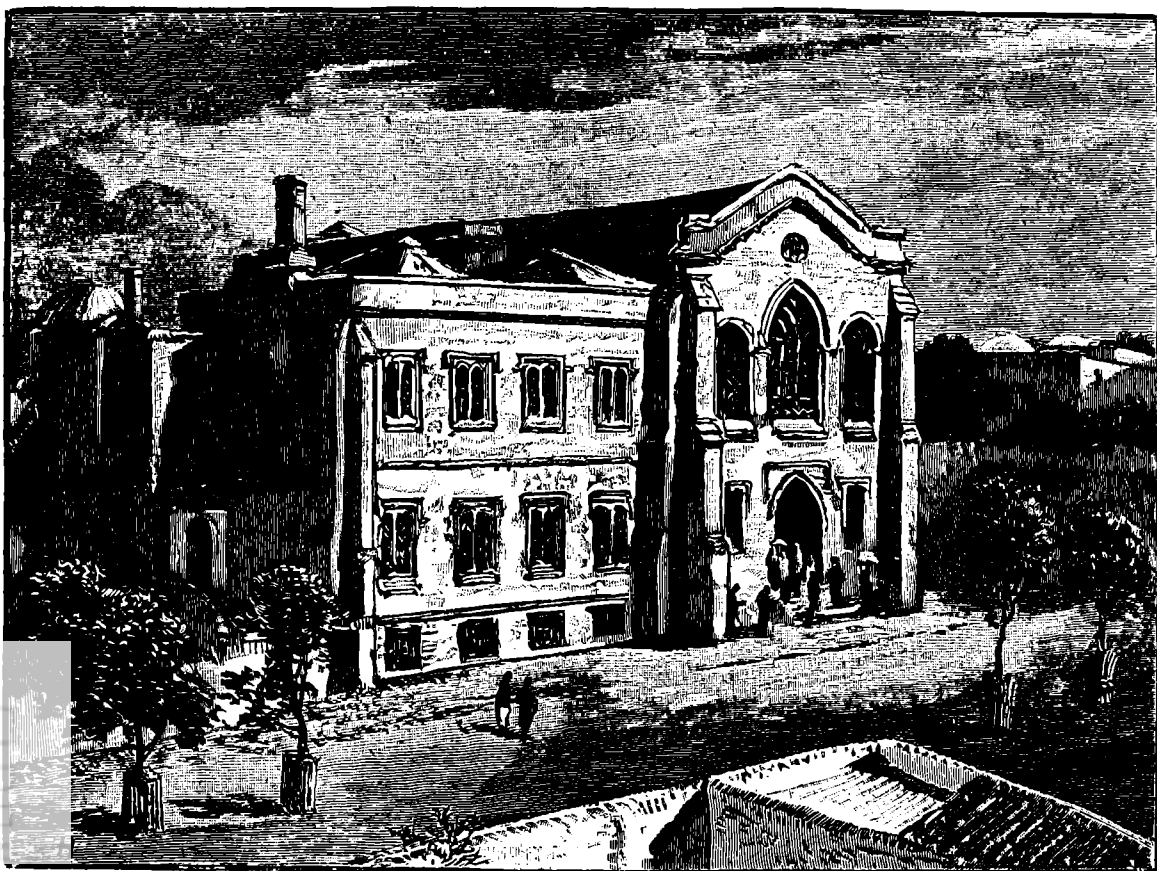
118 ראה, למשל: יומן הקונסוליה, 16.11.1852; 21.3.1854; 11.6.1857.

119 על פרטי הסכסוך ראה: טיבאוי, ארץ-ישראל, עמ' 133-136.

120 שם, עמ' 136-137.

121 ראה, למשל: יומן הקונסוליה, 30.3.1854; 14.11.1854; 1.7.1856.

122 ראה, למשל: שם, 28.7.1853; 4.8.1853; 22.11.1853; 23.10.1854.

הכנסייה האנגליקנית ישו הנוצרי. מתוך: C. Geikie, *The Holy Land and the Bible*, London 1891, p. 489

המתמיד לחיים ולרכוש הביא להתערבות תכופה של הקונסול הבריטי אצל הפאשא בירושלים. ידועים מקרים רבים של פניות מצד פין אל הפאשא לשם תיקון עוול שנגרם לנתינים או לבני-חסות בריטיים.¹²³ לקונסול הבריטי היתה שמורה יוקרה רבה והפאשות דאגו בדרך-כלל להשביע את רצונו כדי למנוע פנייה לקושטא. הקונסולים הבריטיים בירושלים קיימו מגע הדוק עם הפאשא בירושלים, ביקרוהו לעתים מזומנות בארמונו ואירחוהו בביתם.¹²⁴

123 ראה, למשל: שם, 3.9.1853; 8.9.1858.
124 שם, 21.1.1850; 20.3.1852; 25.7.1853.

הקונסוליה הבריטית בירושלים והיישוב היהודי

מטעמים פוליטיים והומניטאריים כאחד ביקר שר החוץ פלמרסטון להגן על היישוב היהודי בארץ-ישראל. איגרת משרד החוץ לתת-הקונסול יאנג מה-31 בינואר 1939 קבעה, כאמור, שיהיה זה חלק מתפקידו כחת-קונסול בריטניה בירושלים 'להעניק חסות ליהודים בכלל'.¹²⁵ כתוצאה ממתן הוראה זאת צבאו המוני יהודים, בעיקר ממזרח-אירופה, על פתחיה של הקונסוליה הבריטית כדי לזכות בחסות המובטחת.

ב-21 באפריל 1841 נצטווה יאנג לדווח לשגרירות הבריטית בקושטא על כל מקרי הדיכוי והעוול שיעשו ליהודים בארץ-ישראל.¹²⁶ יחד עם זאת, נכשל נסיונו של השגריר הבריטי בבירה העות'מאנית לשכנע את 'השער העליון' להסכים שיהודים בעלי נתינות עות'מאנית יורשו להתלונן בפני ממשלתם באמצעות נציג בריטי. השלטונות השיבו לפניה, כי לא יקבלו את הנציגים הקונסולאריים כמתווכים בין היהודים—הנתינים העות'מאניים—לבין הממשלה המרכזית.¹²⁷ תת-הקונסול (ואחר-כך הקונסול) יאנג אכן האמין, שגורלה של בריטניה הועיד אותה להיות 'מגן טבעי' של היהודים והנוצרים. קנאותו לעניין אף הביאה אותו להתנגשות עם קמקל, הקונסול הכללי באלכסנדריה, אשר האשימו, כאמור, בחריגה מסמכויות. יאנג מינה וکیل (מעין 'קצין קישור') ודראגומאן יהודיים בצוות שלו. הוא קיים מגע תמידי עם התושבים היהודים, שפנו אליו כדי לקבל עצה ואינפורמציה בנושאים שונים.¹²⁸ ידועים מקרים בהם הגן על יהודים בפני עושי הטולטונות העות'מאניים, גם אם הבין כי הגנה זאת עשויה להזיק להשפעתה של בריטניה בין בקרב האוכלוסיה הנוצרית ובין אצל השלטונות. ב-25 במאי 1839 כתב אל שר החוץ פלמרסטון, כי הצליח להביא בשני מקרים משפט לתורכים שפגעו ביהודים.¹²⁹ במאי 1841 פנה יאנג אל הקולונל רוז, מפקד יחידות בריטיות בסוריה, וביקש את עזרתו בעקבות מעשי דיכוי של חיילים תורכיים נגד יהודים בירושלים ובערים אחרות.¹³⁰

ג'ימס פיין היה פרו-יהודי נלהב ובקנאותו ליהודים חרג לעתים מעבר להוראות. הוא ראה עצמו מגינה הרשמי של האוכלוסיה היהודית, ובמידה מסוימת אף כשליטה. הוא ואשתו הקדישו את רוב זמנם ומרצם לרווחתם, ופיין הגן על נתינים בריטיים, בני-חסות ויהודים שהיו נתינים זרים.¹³¹ בתקופת כהונתו כקונסול, התעוררה במלוא חריפותה בעיית ההגנה על יהודים ממוצא רוסי. בעקבות משא-ומתן עם הקונסול הרוסי הכללי בסוריה ובארץ-ישראל הודיע הנציג הרוסי בנובמבר 1848, כי ממשלתו הסכימה להצעה הבריטית שנציגי בריטניה יגנו על יהודים רוסיים המתגוררים בארץ-ישראל ואשר סירבו לשוב לרוסיה לאחר שפג תוקפו של דרכונם. יהודים אלה איבדו את חסותה של ממשלת הצאר ומיהרו אל הקונסוליה הבריטית, שהכריזה כי תעניק חסות לכל מי

125 פירוש הוראה זו היה כי על הקונסולים הבריטיים להגן על היהודים ללא התחשבות בלאומיותם.

126 שם, ב, עמ' 365.

127 שם, עמ' 35-36.

128 שם, עמ' 28.

129 שם, א, עמ' 6.

130 שם, עמ' 40-41.

131 על-פי יומן הקונסוליה מתקבל הרושם כי פיין עסק בחלק ניכר מאד מזמנו ביהודי ארץ-ישראל.

שיוכיח שאכן הוא פטור מיוריסדיקציה רוסית.¹³² מאות יהודים נהרו אפוא אל הקונסוליה הבריטית (אחרים בחרו בנתינות אוסטרית). במקפק שערך פין בשנת 1849 נמצא כי 390 יהודים נתיני רוסיה לשעבר קיבלו חסות בריטית.¹³³ חלק מתעודות-החסות בוטלו במשך הזמן, שכן יהודים אלה לא ביקרו בקונסוליה ולא העבירו תעודת פטור מחסות רוסית לקונסול הבריטי. שר החוץ הבריטי מלמסבורי, שירש את פלמרסטון, לא עודד כקודמו בתפקיד קבלת יהודים רוסיים תחת חסות בריטית. בעקבות מקרים שבהם קיבלו יהודים רוסיים כתבי-חסות גם אם לא היו זכאים לכך, החל פין להקפיד יותר בענייני יהודי רוסיה. עדות לכך הוראתו לתת-הקונסול בחיפה, רוג'רס, לא להעניק חסות בריטית ללא הבחנה ליהודי צפת וטבריה, שפן יתרון החסות הבריטי גדול מכדי להעניקו לכל דורש.¹³⁴

קבוצה שנייה שפנתה אל פין לקבלת חסות היתה של יהודים אלג'יראים. מיהודים אלה, שהיו תחת חסותו של תת-הקונסול הצרפתי בחיפה, הוסרה החסות הצרפתית והם פנו אפוא ב-1853 אל תת-הקונסול בחיפה כדי שיעביר את בקשתם לקונסול בירושלים. לאחר עיכובים הסכים פין להעניק להם חסות.¹³⁵ כך העניק חסותו גם ליהודים בודדים שפנו אליו מטעמים שונים או נתן בידם דרכוני-מסע בריטיים.¹³⁶

בספרו של פין 'עתות כמרקחה' ובספר זכרונותיה של אשתו מתוארים מקרים רבים בהם הגיש הקונסול הגנה ליהודים כנגד התעמרות והתעללות. כך, למשל, פרש חסותו על המתפללים בקבר רחל¹³⁷ או בא לעזרת יהודי ירושלים שעה שעלילת-הדם הגיעה גם אל העיר, באביב 1847, בעקבות מריבה בין נער יווני ונער יהודי.¹³⁸ פין סייע ליהודי חברון וטבריה כנגד מעשי-חמס מצד השלטונות המקומיים ובטבריה הביא למאסרו של ראש-המשטרה, שהשתתף בגניבה מביתו של יהודי, בן-חסות בריטית.¹³⁹ יומן הקונסוליה מעיד אף הוא שפין היה כתובת לכל נזקק ונדכא בקרב האוכלוסיה היהודית. בשנת 1854 התערב לטובת יהודים אשכנזים מירושלים שביקשו להקים בית-כנסת בעיר. שגריר בריטניה בקושטא התערב לטובתם ובקשתם אושרה בפירמאן משנת 1855, שהתיר את הקמתו מחדש של בית-הכנסת 'החורבה'. פין הוזמן לתפילת ההודיה לממשלה הבריטית.¹⁴⁰ בתקופת מלחמת-קרים פסקו כספי ה'חלוקה' להגיע מרוסיה ויהודים רבים הגיעו לסף רעב. פין סיפק להם לחם, מזון אחר וחומרי הסקה לימי החורף.¹⁴¹ בשנת 1860 עזר הקונסול לכמה יהודים לרכוש קרקעות בכפר קולונייה, היא מוצא, בקירבת ירושלים. הקונים שביקשו להקים במקום

132 חיימסון, ב, עמ' 386, 388.

133 גת (לעיל, הערה 49), עמ' 89.

134 התכתבות נציגים, איגרת 12, מ-1853.11.21.

135 שם, איגרת 5, מ-1853.11.1; איגרת 6, מ-1853.11.3; חיימסון, א, עמ' 218.

136 ראה, למשל: יומן הקונסוליה, 10.1.1854; 13.1.1854; 1.9.1857.

137 פין, זכרונות, עמ' 72-73; פין, ב, עמ' 38.

138 פין, זכרונות, עמ' 71-72; חיימסון, א, מבוא, עמ' 54-55.

139 פין, זכרונות, עמ' 91, 105; פין, א, עמ' 262-263, 474-476.

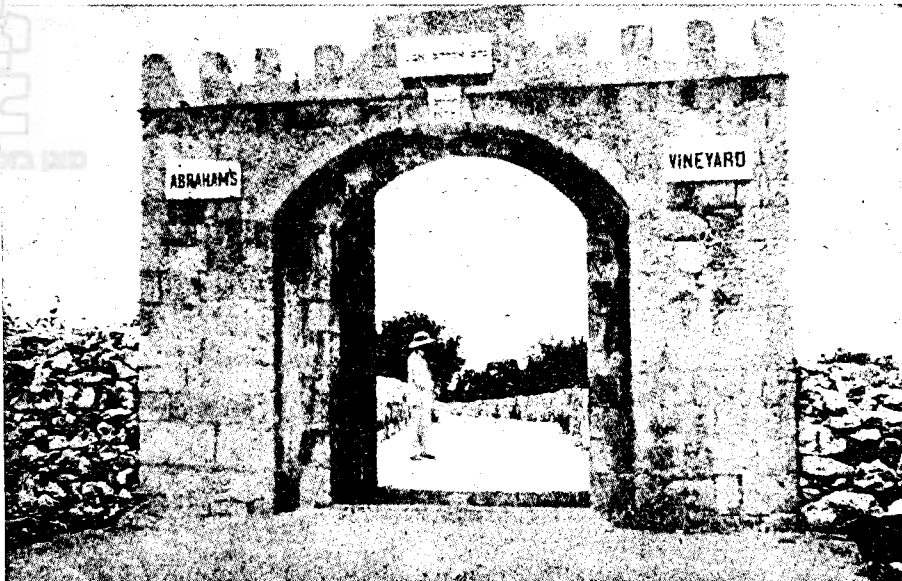
140 חיימסון, א, עמ' 225-227, 234; פין, ב, עמ' 462-464; פין, זכרונות, עמ' 132.

141 פין, א, עמ' 443-436; E. Finn, *Palestine Peasantry*, London 1923, p. 23; פין, זכרונות, עמ' 111.

מושבה חקלאית היו נתינים בריטיים ופין סייע בידם לעקוף את החוק העות'מאני שאסר על נתינים זרים לרכוש נכסי דלא-ניידי על-ידי פיקציה משפטית.¹⁴² עיתון 'הלבנון' תיאר כך את המעשה:

והכל עשינו ברשיון הקאנוזל הנזכר ולא היה פוצה פה, לא מן הפחה אשר בעיר ולא מהשוטר אשר על הכפרים... [!] האיש הזה ידוע בחזקתו ובגבורתו... כי אימת קאנוזל עינגליש היתה גם עליו מבלי לנגוע בנו לרעה.¹⁴³

מפעל בולט שיוזם פין כדי לסייע ליהודים בעת מצוקה היה נסיונו להעסיק יהודים בעבודה חקלאית על אדמה שהיה בעליה. בתחילה העסיק פין כ-50 יהודים בטלביה בסיקול אבנים ובהקמת גדרות; יהודים אחרים שלח לעבוד בארטאס, בחוותו של היהודי המומר משולם. מאחר שמספר דורשי העבודה בקרב היהודים גדל קנה אדמה נוספת וקרא למפעלו בשם 'המטע התעשייתי לתעסוקת היהודים בירושלים' ('The Industrial Plantation for Employment of Jews in Jerusalem'). ב-1852 קנה שטח אדמה וקרא למקום בשם 'כרם אברהם'. העבודה החלה שם באפריל 1854 ומספר העובדים הגיע במהרה ל-203, למרות התנגדותם של הרבנים לעבודת יהודים אצל פין.¹⁴⁴ פין תיאר את התרגשותו הרבה למראה הפועלים היהודים החוזרים מן העבודה, עייפם אך

הכניסה לכרם אברהם, שנת 1923. מתוך: יידישע אילוסטרירטא צייטונג, כב, 24.10.1924

142 גת (לעיל, הערה 49), עמ' 49.

143 הלבנון, כ"א באב התרכ"ג.

144 פין, א, עמ' 120; ב, עמ' 64, 69-72, 123; פין, זכרונות, עמ' 174; גת (לעיל, הערה 49), עמ' 66.

מאושרים.¹⁴⁵ כדי להקנות לפועליו את מקצוע הבניין, הזמין פין אחד מערביי בית-לחם ובמשך הזמן הוכשרה קבוצה של בנאים יהודים.¹⁴⁶ אשתו של פין ביקשה מצדה ללמד את נשות-ירושלים את מקצוע התפירה והסריגה ועודדה ידידה שלה, הגב' קאָפּר, לפתוח בית-ספר למלאכה לנשים יהודיות.¹⁴⁷

פין הפעיל סמכות שיפוטית בסכסוכים בין יהודים לבין עצמם.¹⁴⁸ יהודים השתמשו בשירותי הקונסוליה לצרכים שונים ובכללם קבלת אישור על איסוף תרומות עבור יהודי ירושלים ופעולות צדקה שונות.¹⁴⁹

גם הקונסול מור, יורשו של פין, המשיך לעזור ליהודים ולהעניק להם הגנה וחסות. בשיתוף פעולה עם הקונסולים של פרוסיה ושל אוסטריה השיג מור רשיון להקמת אטליז נפרד לעדה האשכנזית בשנת 1867.¹⁵⁰ שנה לאחר-מכן שיתף את שני הקונסולים האלה נגד פלאחים מיהוד שהתנפלו על יהודי פתח-תקוה ופגעו קשות בנפש וברכוש. הקונסולים איימו להפוך את התקרית לסכסוך בינלאומי וכפו על השלטונות לאסור את האשמים ולהעמידם לדין.¹⁵¹ מור התערב לטובתם של יהודים נתיני בריטניה שלא הורשו לרדת בנמלי-הארץ¹⁵² והסיר את המכשולים שהעמידו השלטונות העות'מאניים בפני תיירים יהודים ועולים יהודים נתיני בריטניה.¹⁵³ אולם דומה בכל זאת כי מור היה פחות נלהב מפין להגן על היהודים והוא השתדל—שלא כקודמו בתפקיד—לא לחרוג ממסגרת סמכויותיו. בשני מקרים של עלילת-דם נגד יהודים בארץ-ישראל, ב-1870 וב-1871, לא התערב מור והקהילה היהודית נעזרה בקונסול הגרמני.¹⁵⁴

בתקופת כהונתו של מור החל פיקוח קפדני יותר על הוצאת כתבי-חסות ליהודים, נתינים זרים. בינואר 1871 ביקר צ'ארלס קנדי בשליחות משרד החוץ בקונסוליות הבריטיות בלבאנט. מושלה הכללי של סוריה התלונן לפניו כי בני-חסות בריטיים מנצלים לרעה את מעמדם על חשבון האוכלוסיה המוסלמית. קנדי בדק את העניין ומצא כי המושל הכללי צדק לפחות במספר מקרים. הנציג הבריטי הגיע אפוא למסקנה שכתבי-חסות בריטיים הגיעו גם לידי אנשים בלתי מתאימים והציע לדקדק יותר במתן החסות. המלצתו התקבלה. נקבע כי בני-חסות שיהיו בני חמישים שנה יאבדו בינואר 1890 (לאחר הודעה של חמש שנים מראש) את החסות הבריטית שהוענקה להם.¹⁵⁵ באפריל 1887 פנה 'השער העליון' בתביעה נמרצת אל השגריר הבריטי בקושטא לנהוג ביהודים

145 פין, ב, עמ' 67.

146 פין, זכרונות, עמ' 175.

147 גת (לעיל, הערה 49), עמ' 69.

148 ראה, למשל: יומן הקונסוליה, 17.1.1852; 13.7.1852; 20.6.1856.

149 ראה, למשל: שם, 12.12.1853; 28.2.1856; 24.2.1857.

150 חיימסקו, ב, עמ' 342-343.

151 אליאב (לעיל, הערה 18), עמ' 72.

152 חיימסקו, ב, עמ' 441-442.

153 שם, א, מבוא, עמ' 51-52.

154 אליאב (לעיל, הערה 18), עמ' 62; א' שטרנברג, 'העודה על עלילת דם בירושלים ב-1870', יד יוסף יצחק רבלין—

ספר זכרון, רמת-גן 1964, עמ' 160-162.

155 חיימסקו, א, מבוא, עמ' 44.

רוסיים הנמצאים תחת חסות בריטית כבנתינים עות'מאניים. משרד החוץ הבריטי הורה לשגרירו להתנגד לתביעה.¹⁵⁶

יחסו של היישוב היהודי עם הקונסולים הבריטיים בעיקרו של דבר, שררו יחסים טובים בין יהודי ארץ-ישראל לבין הקונסולים הבריטיים. כבר הקונסול יאנג ציין כי היהודים היו אסירי-תודה לאלה שהגנו עליהם מפני עושק ורדיפות מצד השלטונות והאוכלוסייה המוסלמית המקומית.¹⁵⁷ מיסיונרים בריטיים שביקרו בארץ-ישראל הדגישו בחיבוריהם כי היהודים בארץ-ישראל ראו את הבריטים כידידיהם.¹⁵⁸ פיץ במיוחד זכה להכרת תודה מצד יהודים שהלכו אל הכותל המערבי והתפללו למען בריאותו ובריאות ילדיו בזמן מחלה.¹⁵⁹ כשהשיג פיץ את הפירמאן להקמתו מחדש של בית-הכנסת ה'חורבה' הוזמן, כאמור, להיות נוכח בשעת תפילת הודיה יחד עם בני משפחתו. הקהל התפלל בהודמנות זאת גם 'לשלום הקונסול הבריטי, אשתו, בנם בכורם וכל צאצאיהם'.¹⁶⁰

אולם מוסדות הקהילה היהודית, והרבנים במיוחד, לא ראו בעין יפה את התערבותו של הקונסול בענייניה הפנימיים של הקהילה. הם חששו מפני אופיה המיסיונרי של פעילותו וסברו כי התערבותו בענייני שיפוט מפחיתה מסמכותם בקרב הקהילה היהודית. רבני ירושלים כתבו מכתבים למשה מונטיפיורי והתלוננו על הקונסול ומונטיפיורי פנה, כאמור, לשר החוץ הבריטי ראסל בסוף שנת 1861.

לעומת תלונות אלה נגד פיץ, שתבעו את הדחתו, המציא הקונסול למשרד החוץ פניות של רבנים אשכנזיים בירושלים, שביקשו כי יישאר בתפקידו. בפניה זו נאמר, בין השאר: 'אנו זוכרים את כל הטוב שעשה לנו שנה שנה... גדול פחדו בין המסלמים והם לא יכלו לעשות לנו רע... אנו מבקשים שהוא ישאר להגן עלינו'.¹⁶¹ גם אישים מנכבדי הקהילה בירושלים כתבו לפיץ כדי להביע את הכרת התודה שהם רוכשים לו:

... השר הרחמן גומל חסדים עם כל ישראלים, אוהב תמיד משפט צדק, עומד לימינו נגד הישמעאלים, משתתף בצערינו בכל עוזו להצילנו... אוהב ישראל... אילמלא אדוננו... לא היינו יכולים לעמוד פה בעיר הקדש, אפילו שעה אחת נגד הישמעאלים. לא נכחד מאדוננו על פעולותיו הטובות אשר פעל ועשה עמנו... אלהי ישראל יאריך ימיו בטוב ושנותיו בנעימים...¹⁶²

156 שם, א, מבוא, עמ' 46.

157 שם, א, עמ' 7.

158 מ' איש-שלום. מסעי נוצרים לא"י—רשומות ועדויות לתולדות הישוב היהודי, תל-אביב 1966, עמ' 523.

159 פיץ, א, עמ' 130.

160 שם, ב, עמ' 462-469.

161 חיימסון, ב, עמ' 308-309.

162 מכתב משנת 1862 המצוי בארכיונה הפרטי של הגב' שושנה הלוי בירושלים.

יהודי ירושלים כתבו ב-12 במאי 1865 למשרד החוץ בלונדון גם על הקונסול מור וטענו, בין השאר, כי הוא נהג יפה ביהודים ילידי רוסיה שבאו לחפש את חסותו ו'באמת הוא תמיד מוכן באופן אנרגי להגן עלינו ואפילו אישית להתערב אצל הפאשא כאשר גורמים לנו רע'.¹⁶³ אף-על-פי כן ברור כי יחסם של יאנג ופין היה אוהד יותר מיחסו של מור וגם מעורבותם בענייני היהודים היתה יותר גדולה ונכעה מעמדה אישית, לא רק מתוך ציות להוראות משרד החוץ הבריטי.

* *
*

מבין הקונסוליות הזרות בארץ-ישראל העניקו הקונסוליה הבריטית והגרמנית חסות וסיוע ליהודי ארץ-ישראל.¹⁶⁴ לעומתן התעלמו לעתים קרובות הקונסוליות של רוסיה ושל צרפת מענייני היהודים.

לפי נתוניו של הרופא היהודי נוימן, שהתגורר בירושלים בשנות החמישים והשישים של המאה הי"ט, היה מספר היהודים שנמצאו תחת חסות קונסולים זרים בכל ארץ-ישראל כ-5,000 נפש, מתוכם 3,000 בחסות אוסטריה ו-1,000 בחסות בריטית. יתר האוכלוסיה היתה בחסות גרמנית, רוסית, הולנדית, צרפתית, ואמריקנית.¹⁶⁵ סקירה מיוני 1874 מגלה כי הקונסוליה הגרמנית נתנה חסות ל-987 נפש; הקונסוליה האוסטרית—ל-950; הקונסוליה הבריטית—720 והקונסוליה הרוסית—170 נפש.¹⁶⁶

כאשר באים לבחון את חשיבות הקמת הקונסוליות הזרות בכלל והקונסוליה הבריטית בפרט לגבי יהודי ארץ-ישראל, יש להדגיש כי קודם לבואם של הקונסולים הזרים היו חייהם ורכושם של יהודי הארץ הפקר. אמנם גם הנציגים הקונסולאריים בערי-החוץ הביאו לשיפור המצב, אך בשל קשיי התעבורה לאזורים הפנימיים, היתה השפעתה מועטת ומוגבלת בתחומי ישיבתם בלבד, ומצבם של יהודי ירושלים היה רע. הקמת הקונסוליות הזרות בעיר שיפרה באופן בולט את המצב, ועובדה זאת מתאשרת מתאוריהם של נוסעים יהודים ונוצרים רבים. נראה כי צדק בן-ציון גת במסקנתו כי—

... אין לתאר את קיומו ואת גידולו של היישוב אילמלא ההגנה של הקונסולים הזרים ששמרו על האנטרסים של נתיניהם על יסוד הזכויות הרחבות שהקפיטולציות הקנו להם, ולעיתים פרשו את חסותם גם על יהודים עשוקים שלא מבין נתיניהם. . . לגבי היהודים שהיו חלשים יותר ועניים מרוב נתיניהן של המעצמות הזרות בתורכיה, שימשה זכות זו עוגן הצלה להתאחזותם בארץ.¹⁶⁷

163 חיימסון, ב, עמ' 337.

164 על הקונסוליה הגרמנית ראה: אליאב (לעיל, הערה 18).

165 נוימן (לעיל, הערה 43), עמ' 23, 31-32.

166 אליאב (לעיל, הערה 18), עמ' 64.

167 גת (לעיל, הערה 49), עמ' 86-87.

הקונסוליה הבריטית פעלה רבות להגנה על היהודים מפני עושק ולהרמת קרנם בקרב התושבים והשלטון העות'מאני. בהקשר זה מן הראוי לצטט את דברי ג'ימס פין:

אין ספק שלעולם לא יוכלו היהודים בארץ-ישראל לשקוע לאותו מצב של דיכוי שממנו הוצאו, בעיקר על-ידי החסות שניתנה להם מטעם הקונסול הבריטי, לפי הוראותיו של הלורד פלמרסטון.¹⁶⁸

קשה אפוא לתאר את התפתחותו של היישוב היהודי בארץ-ישראל במאה הי"ט ללא עזרתן של הקונסוליות הזרות בכלל והקונסוליה הבריטית בפרט. אולם בחסות הזרה טמונה היתה גם שלילה לא מעטה, שפן הקהילה היהודית נעשתה תלויה בחסדי הקונסולים הזרים וממשלותיהם. תלות זאת החלישה את סמכויות מוסדות הקהילה היהודית ביישוב הישן. כתוצאה מהחסות הזרה, נחשבו היהודים לעתים קרובות על-ידי האוכלוסיה המוסלמית והשלטונות העות'מאניים כבוגדים וכמשתפי-פעולה עם מעצמות זרות, וכתוצאה מכך גילו כלפיהם רגשות של איבה.

